

جغرافیای تاریخی گرجِ اَبودُلَف

(دورهٔ اسلامی)

مهدی جیریایی

انتشارات سفیران دهان

جیریایی، مهدی، ۱۳۶۴
 جغرافیای تاریخی کرج ابودلف (دوره اسلامی)/مهدی
 جیریایی: ویراستار: مجتبی مقدسی
 ۱۶۸ص: مصور
 تهران: سفیر اردهال، ۱۳۹۶
 ۵-۵۹۲-۳۱۳-۶۰۰-۹۷۸؛
 فیبا
 کتابنامه: ص ۱۸۰-۱۸۸:
 کرج ابودلف
 Karaj Abu Dulaf(Iran)
 کرج ابودلف-جغرافیای تاریخی
 Karaj Abu Dulaf—Historical geography

۹۷ ۹۱ ۹۷
 ۱۵/۶۰۰
 ۰۰۱۳۸

سرشناسه
 عنوان و نام پدیدآور
 مشخصات نشر
 مشخصات ظاهری
 شابک
 نوع سند
 یادداشت
 موضوع
 موضوع
 موضوع
 رده‌بندی کنگره
 رده‌بندی دیویی
 شماره کتابشناسی ملی

انتشارات سفیر اردهال

جغرافیای تاریخی گرجِ ابودُلَف (دورهٔ اسلامی)

مهدی جیریایی

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۱۳-۵۹۲-۵

صفحه‌آرایی: شبنم شهبازی، ویراستار: جتیم مقدسی، لیتوگرافی، چاپ و صحافی: سفیر اردهال

قیمت: ۱۲۰۰۰۰ ریال

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۷

شماره نشر: ۱-۶۵۶

شمارگان: ۲۲۰ نسخه

نشانی دفتر: تهران، خیابان مفتاح، خیابان سمیه، روبه روی بانک، مان، بان، ساختمان ۱۱۸، واحد ۴

کد پستی: ۱۵۸۱۸-۷۴۷۱۵

تلفن مرکز پخش: ۸۸۳۱۹۳۴۲-۸۸۳۱۳۸۹۸

حق چاپ: ۱۳۹۷ email: safirardehal@yahoo.com www.safirardehal.com

همهٔ حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه‌برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیرهٔ کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیومه در مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

بخش اول

۱۳	در باب منابع
۱۵	الف) منابع تاریخی
۱۵	۱. مروج الذهب فی معادن الجواهر
۱۶	۲. تجارب الأمم
۱۶	۳. محاسن اصفهان
۱۷	۴. الكامل فی التاريخ
۱۷	ب) منابع جغرافیایی
۱۷	۱. مسالك و ممالك
۱۸	۲. البلدان
۱۸	۳. کتاب الخراج
۱۸	۴. سفرنامه ابن حوقل
۱۹	۵. حدود العالم من المشرق الى المغرب
۱۹	۶. احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم
۲۰	۷. مسالك و ممالك
۲۰	۸. نزهة القلوب

بخش دوم

جغرافیای طبیعی سربند

۲۱	
۲۳	شهرستان.....
۲۴	جغرافیای طبیعی.....
۲۴	الف/ موقعیت طبیعی.....
۲۴	ب/ موقعیت نسبی.....
۲۴	ج/ وسعت و شکل.....
۲۵	د/ اقلیم.....
۲۵	آب و هوا.....
۲۵	بارش.....
۲۶	منابع آب (آب‌های سطحی شهر سربند).....
۲۶	۱. رودخانه آستانه.....
۲۶	۲. رودخانه ازنا.....
۲۷	۳. رودخانه عمارت.....
۲۷	چشمه دو خواهران.....
۲۷	ت) ناهمواری‌ها.....
۲۸	کوه سازند و غار کیخسرو.....
۲۹	پ) پوشش گیاهی.....

بخش سوم

تاریخ گذشته عراق عجم (جبال)

۳۱	
۳۹	کرج و موقعیت آن در ناحیه عراق عجم.....
۴۱	بررسی وجه تسمیه کرج ابودلف و توصیف این شهر از منظر جغرافی دانان و مورخین.....

۴۸	 بانیان شهر کرج و نخستین نشانه‌های وجود آن در تاریخ
۵۰	 راه‌ها و مسافت کرج ابودلف با شهرها و مناطق مجاور در قلمرو عراق عجم و بالعکس

بخش چهارم

۵۳	 اهمیت منطقه کرج ابودلف
۵۵	 کارکرد نظامی
۵۷	 کارکرد سیاسی
۵۷	 فتح کرج
۵۹	 کرج در دوره سلجوقیان
۶۲	 کرج در دوره پایانی خوارزمشاه از
۶۴	 کارکرد اقتصادی - تجاری
۶۷	 کارکرد علمی و فرهنگی
۶۸	 ابومسلم خراسانی / اصفهانی
۷۲	 محمد بن حسین ملقب به دندان
۷۴	 کرجی، ابوبکر محمد بن حسن
۷۴	 دین و مذهب
۷۹	 امیران کرج، حوادث و رخداد‌های مربوط به ایشان
۸۱	 جنگ‌های ابودلف
۸۳	 خرم‌دینان و نحوه برخورد ابودلف عجلی با بابک، و مناسبات او با افشین
۸۸	 امیر عبدالعزیز بن ابی دلف قاسم عجلی کرجی (۲۲۶- م ۲۶۰ ق.)
۹۰	 امیر دلف بن عبدالعزیز بن ابی دلف عجلی (۲۶۰- م ۲۶۵ ق.)
۹۱	 امیر ابوالعباس احمد بن عبدالعزیز بن ابی دلف عجلی (۲۶۵- م ۲۸۰ ق.)
۹۴	 امیر عمر بن عبدالعزیز بن ابی دلف عجلی (۲۸۰- ۲۸۳ ق.)
۹۵	 ابولیلی حارث بن عبدالعزیز بن ابی دلف عجلی (کشته ۲۸۴ ق.)
۹۶	 امیر بکر بن عبدالعزیز بن ابی دلف عجلی (۲۸۰- ۲۸۵ ق.)

بخش پنجم

بررسی اوضاع سیاسی کرج ابودلف در ابتدای قرن چهارم و معرفی بناهای تاریخی و

مذهبی ۱۰۱

انتخاب و انتصاب علی بویه به حکومت کرج ابودلف..... ۱۰۳

آثار باستانی و بناهای تاریخی و مذهبی شهر کرج ابودلف (آستانه)..... ۱۰۸

زادگاه امامزاده سهل بن علی (ع) و مکان های وابسته به آن..... ۱۰۸

قلعه خرزین..... ۱۱۰

قلعه ابودلف (قلعه خربه)..... ۱۱۳

بغسار..... ۱۱۳

کارگاه طلاشویی و تپه زر..... ۱۱۴

حمام تاریخی حاج ربیع..... ۱۱۴

منابع و مآخذ ۱۱۷

نقشه ها و تصاویر ۱۳۱

برای هم‌روزگاران ما که آشنایی چنانی با نام‌های کهن جغرافیایی و شهرهای قدیم ایران زمین ندارند، بسا که نام «کرج» شهر سونی و معروف به کرج تهران را در ذهن تداعی کند؛ بنابراین در همین جا ضروری است یادآور شود که مقصود از «کرج»، مطلقاً کرج از مضافات شهر تهران نیست، بلکه مراد، کرج «أَبُو أَلْف» است؛ شهری کهن که در میانه اصفهان و همدان بود، و تقریباً با «سلطان آباد» خیر و «اراک» امروزی که در جنوب غربی این شهرستان واقع شده، منطبق است.

«کرج» از مضافات تهران، نو و آباد است، و هرگز پیشه تاریخی پر آوازه‌ای نداشته و این که تنی چند از نویسندگان معاصر، نسبت «کرجی» برخی از درباریان یا عالمان گذشته را به همین کرج تهران پنداشته‌اند، البته بر خطا رفته‌اند. باید گفت، اگر فایده به اتفاق ناموران دانش ادب گذشته ایران زمین که نسبت «کرجی» داشته‌اند، را با برخاسته از کرج «أَبُو أَلْف» بوده‌اند، الا این که جغرافی دانان پیشین از چند «کره» یا کره دیگر نیز - با تعیین مواضع جغرافیایی آن‌ها - یاد کرده‌اند، لیکن اکثر آن‌ها و تقریباً به‌طور مطلق، همان کرج «أَبُو أَلْف» مورد بحث این پژوهش، بوده است.

این شهر قبل از دوره اسلامی به کره، بوئین کره و بوهین کره، و در دوره اسلامی به بوئین کرج، کرج و کرج ابودلف، و از قرن هفتم تا دهم ق. به کرهرود، و از دوره صفوی تا عصر حاضر به آستانه سهل بن علی و آستانه مشهور بوده است.

موقعیت ویژه استقرار این شهر در بین کوه‌های مرتفع و قرار گرفتن آن در مسیر ارتباطی غرب و جنوب غربی کشور به مرکز ایران، از جمله ویژگی‌هایی است که موجب شده این شهر در دوره‌های تاریخی مختلف، مورد توجه قدرت‌های کشوری، منطقه‌ای و محلی قرار گیرد، و از یک‌سو محل ظهور تمدن پیشرفته شهری، و از سوی دیگر، عرصه تاخت و تاز و قدرت‌نمایی حکام و قدرت‌های سیاسی گردیده، و آثار جراحت این تاخت و تازها که تا عصر صفوی به شدت رواج داشت، بر جسم تنومندش تا ابد باقی بماند، به طوری که بعد از انحطاط شهر آباد و پُربرونق کرج ابودلف، هیچ اثری از پیشرفت و توسعه در این منطقه به چشم نمی‌خورد، و محرومیت آن، هر روز افزایش می‌یابد.

کرج از آغاز قرن سوم قمری (۲۸۵-۲۱۵)، نقشی بسزا در تاریخ سیاسی منطقه، و ایالت عراق عجم ایفا کرد، و در ابتدای قرن مذکور، مورد توجه خلفای عباسی قرار گرفت. با استقرار خاندان ربیعی در عجل و دیگر تیره‌های اعراب در این منطقه، «کرج» توسط ابودلف قاسم بن عباسی (م ۲۲۶ ق.) آباد گردید. وی توانست حکومت نیمه مستقل خود، اما تحت سیادت خلفای عباسی را در این شهر تأسیس کند، و برای مدتی، پ‌مرکزیت سیاسی ایالت عراق عجم را با خود همراه سازد، و مدت یک قرن در تحولات سیاسی اجتماعی ایالت مذکور، نقشی بزرگ را ایفا نماید.

کرج ابودلف گرچه امارت اقطاعی خاندان ابودلف بود، اما در هر حال دارای مرکزیت سیاسی، ساختمان‌های اداری و دژهای نظامی بود، که در جای خود بدان‌ها اشاره خواهد رفت. این امارت کمابیش مستقل در پایان سده سوم هجری از پادشاهان «عجلی» به در آمد، و در آغاز سده چهارم با قدرت‌یابی خاندان‌های ایرانی آل بویه و آل بویه، به دست ایشان افتاد، و در مقطعی کوتاه به عنوان مرکز حکمرانی علی بویه (عمادالدوله)، نقشی مهم در انتقال حکومت از آل زیار به آل بویه، ایفا کرد. در این مدت به نوعی مرکز نظامی حکومت عمادالدوله محسوب می‌شد و سکویی برای پرتاب وی به قلعه‌های ترقی و تشکیل حکومت در سراسر ایران گردید که در نهایت، زمینه انحطاط و سقوط حکومت خلفای عباسی را برای ضربه هولناک مغول فراهم کرد.

این شهر که در قرن‌های سوم تا ششم قمری در رشته‌های مختلف علوم دانشمندانی

برجسته که بعضاً از شهرت جهانی برخوردارند، پرورانده بود، یکباره موقعیت خود را در تمام زمینه‌ها از دست داد و تا عصر حاضر که به تدریج مجدداً احیا می‌شود، حدود ده قرن به گونه‌ی بزرگ و محروم، خاموش و آرام به حیات خود ادامه داده، تا جایی که حتی در معادلات منطقه‌ای نیز نقش نداشته و تنها زیارتگاه سهل بن علی (ع) یاد و خاطره‌ی این شهر را در اذهان زنده نگه داشته است.

تهاجمات نظامی پی در پی قدرتمندان در ادوار تاریخ، این شهر را از پیشرفت دور ساخت تا در نهایت در ابتدای قرن هفتم قمری، مغولان با ضربه‌ای ویرانگر و قتل و غارت و تخریب کلی، برای همیشه به حیات آن خاتمه دادند. این حمله آن چنان بود که تا دوره‌ی معاصر، این شهر فرصت نیافت که ذره‌ای از رونق و آبادانی گذشته خود را احیا کند. آوازه کرج ابودلف سبب شد تا این شهر حتی بعد از انحطاط نیز همچنان مورد توجه مورخان و جغرافی نویسان و جهانگردان قرار داشته، و در سفرنامه‌ها و آثار مکتوب به ویژگی‌های آن اشاره شود؛ البته نه به‌جای به جا مانده از گذشتگان بسیار ناچیز و پراکنده است، به طوری که در اغلب موارد، از چندین قرن هم تجاوز نمی‌کند. مطالب موجود درباره کرج ابودلف، بیشتر به عصر انحطاط آن مربوط است، و در عصر ظهور تمدن این شهر، اثری مکتوب وجود ندارد، یا لافل نگارنده از وجود آن‌ها بی‌اطلاع است.

از دوره‌ی تحصیل در مقطع کارشناسی تاریخ دانشگاه تربیت معلّم تهران، همواره سؤالاتی پیرامون این شهر و منطقه‌ی مربوطه در ذهنم تداعی می‌شد؛ نیز نزدیکی محل سکونت (اراک) به این منطقه، باعث شد تا در دوره‌ی مزبور به دغدغه بیشتر پیرامون این شهر بپردازم (گرچه نوشتن درباره‌ی این شهر کهن کار بسیار مشکلی است و با تحقیقات فراوان نیاز دارد)، ولی با این وصف، این موضوع را انتخاب نمودم تا بتوانم براساس مستندات تاریخی و مشاهدات مستقیم، به گوشه‌ای از تاریخ و جغرافیای این شهر بپردازم، تا توجه پژوهشگران برای مطالعات عمیق‌تر درباره‌ی این منطقه جلب شود، شاید روزگاری گامی مؤثر برای کالبد شکافی تاریخ تمدن و فرهنگ این ناحیه کهن برداشته شود.